

RELIGINIŲ OBJEKTŲ LIETUVOJE GEOGRAFINIŲ VIETŲ ANALIZĖ

DARIUS LIUTIKAS

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius

El. paštas: darius.liutikas@gmail.com

Liutikas D. ANALYSIS OF GEOGRAPHIC PLACES OF RELIGIOUS OBJECTS IN LITHUANIA. *Geografijos metraštis*, 47, 2014.

Abstract. Religions and their impact to the environment is inseparable part of human geography. Various religious objects are the most noticeable in the landscape. In Christianity the common element of cultural landscape are Churches, monasteries, cemeteries, various religious monuments, chapels, roadside crosses and crucifixes. The most common researches for religious geographers are to uncover the development and dislocation of these objects, as well as forms, meanings, and symbols. The article discusses the main religious objects and their geographic places in Lithuania. Landscape reshapes constantly by the impact of natural or cultural processes. Various constructions often reflect values and identity of the communities or the individuals. The article presents such elements of religious landscape as Churches, monasteries, Calvaries, grottos of Lourdes, roadside crosses and crucifixes. The maps of the dislocation places of Lithuanian monasteries, Calvaries and grottos of Lourdes are introduced.

References 38. Figs 2, Tables 3. In Lithuanian, summary in English.

Keywords: geography of religions, religious objects in Lithuania, Churches, monasteries, grottos of Lourdes, Calvaries, Crosses and roadside chapels.

Received: August 2014, accepted: October 2014

Įvadas

Religijos, jų poveikis aplinkai yra neatskiriama visuomeninės geografijos dalimi. Religijų geografiją galime apibrėžti kaip visuomeninės geografijos šaką, tiriančią religijų ryšius su skirtingais socialinės, ekonominės, kultūrinės ir fizinės aplinkos elementais, abipusį jų poveikį (Liutikas, 2004). Kiti autoriai (Kotlyakov, Komarova, 2006) religijų geografiją apibrėžia kaip mokslą, studijuojantį įvairių konfesijų ir tikėjimų erdvinį pasiskirstymą, jų vietinius išskirtinumus, santykį su socialine struktūra ir tradiciniu gyvenimo būdu.

Religijų geografijos tyrimų temos yra pačios įvairiausios. Nagrinėjamas religijų paplitimas ir jų teritorinės plėtros modeliai, religijos ir kraštovaizdžio, religijos ir demografijos santykis, šventos erdvės ir jų sukūrimas, religinių praktikų, tradicijų laikymasis ir perdavimas, religijos pasireiškimas kasdieniniame gyvenime ir kt. Visos šios temos vienaip ar kitaip yra susijusios su geografine erdve ir kraštovaizdžiu. Pavyzdžiui, gamtiniam kraštovaizdžiui daro įtakos įvairios religinės praktikos (pvz., Kryžiaus kelių (Kalvarijų) paplitimas Europoje), laidojimo tradicijos, šventų erdvių samprata, vieno ar kito maisto produkto draudimai ir pan. Karai kilę dėl religinių motyvų taip pat gali sukelti ir kraštovaizdžio pokyčius.

Egzistuoja įvairios mokslinės teorijos, apibūdinančios religijos ir aplinkos ryšius, pavyzdžiui gamtinio determinizmo teorijos atstovai mano, kad fizinė aplinka turi įtakos religinei minčiai (prisiminkime Gango upės įtaką induizmui) (Park, 2005). Iš tikrųjų, religijos įtaka kraštovaizdžiui didelė ir įvairiapusė. Labiausiai kraštovaizdyje pastebime įvairius religinės paskirties statinius. Krikščionybėje, tai bažnyčios ar cerkvės, vienuolynai ir kapai, įvairūs religiniai paminklai, koplyčios ir kryžiai, lurdai ir pakelės koplytstulpiai. Religijų geografijos atstovai dažniausiai ty-

rinėja šių objektų raidą ir paplitimą, formas, reikšmes ir simbolius. Platesnės studijos apima ir religinių praktikų bei vietovės kraštovaizdžio santykio nagrinėjimą.

Teritorinė religijos plėtra žymima religijos simboliais kraštovaizdyje. Tai vienas iš būdų reprezentuoti religines ir kultūrinės nuostatas, etines normas. Žmonių migracija, įvairios trumpalaikės kelionės taip pat daro įtaką religinių papročių ir tradicijų perdavimui. Imigrantų kvartaluose statomi maldos namai (pavyzdžiui, musulmonų mečetės Vakarų šalyse), kuriasi naujos kapinės. Naujas, nebūdingas vietos kraštovaizdžiui šventovės ar šventąsias erdves, sukuria misionierių veikla (pavyzdžiui, mormonų bažnyčia Vilniuje), priverstinės kelionės karų ar tremties atvejais (pavyzdžiui, lietuviški kryžiai Sibire).

Bendrai religinė erdvė apima tiek gamtinę, tiek kultūrinę aplinką. Religinės vietos laikomos šventomis, reikalaujančiomis pagarbos ir atitinkamo elgesio. Gamtinės ir kultūrinės šventosios erdvės ir objektai dažnai persipina, todėl svarbu šventąją erdvę suvokti vientisai. Šventos vietos ir šventa erdvė yra kultūrinis konstruktas (Liutikas, 2009), šventumą jai suteikia žmonės, atsižvelgdami į religiją, kultūrą, patirtį ir tikslus. Viena vertus, šventos vietos yra fiziškai apčiuopiamos ir juntamos, nesvarbu, ar tai būtų gamtos sukurti objektai (kalnai, upės, medžiai, akmenys, uolos), ar žmonių (pastatai, sodai, kapinės, paveikslai, skulptūros). Kita vertus, visuomenė ar atskiri individai nuolat apibrėžia ir persvarsto joms suteiktas reikšmes. Jei pasikeičia kai kurie jų gyvenimo aspektai, asmeninis ar socialinis tapatumas, keičiasi ir anksčiau vietoms suteiktos reikšmės supratimas (Liutikas, 2009).

Štai pavyzdžiui, Lietuvos iki-krikščioniškas pagonių tikėjimas buvo persipynęs su gamtos garbinimu. Šventais buvo laikomos kalvos, pavieniai medžiai ir giraitės, upės ir ežerai, akmenys. Žemė buvo dalinama į šventą ir kasdieninę, savą ir svetimą ir pan. Šiandien tokios pat reikšmės suteikiamos žmonių statiniams (bažnyčioms, koplyčioms, kryžiams). Vietos šventumo tradicinė samprata dažnai išlieka ir besikeičiant religijai, pavyzdžiui, daug kur bažnyčios buvo statomos ant pagonišku šventviečių.

Lietuvoje geografs ir istorikai taip pat tyrinėja įvairias religijų geografijos temas. Jau tarpukaryje žymus mokslininkas ir kraštotyrimininkas Ignas Končius (susisteminti jo tyrimų duomenys išleisti 1965 m.) skaičiavo Žemaitijos kryžius ir koplytėles. Išeivijoje Jurgis Gimbutas (1970) nagrinėjo Lietuvos bažnyčių statybos eigą, sudarinėjo jų raidos žemėlapius. Istorikas Bronius Kviklys parengė šešių tomų enciklopedinio pobūdžio leidinį „Lietuvos bažnyčios“ (1980–1987). Įvairių religijų geografijos temų aptinkama ir šių dienų tyrimuose. Istorikas Vyktintas Vaitkevičius tyrinėjo ir kartografavo senąsias Lietuvos šventvietes (1998, 2003, 2006). Lietuvos gyventojų religijas ir jų paplitimą nagrinėjo Algirdas Stanaitis ir Saulius Stanaitis (2004). Geografs turi tradicijas tirti religinių veiksnių įtaką kultūrinio kraštovaizdžio formavimuisi. Filomena Kavoliūtė (2005) Lietuvos bažnyčias tyrinėjo kaip kultūrinio kraštovaizdžio plėtros indikatorių. Giedrė Paltanavičiūtė (2005) tyrė religines įtampas Lietuvos socialiniame lauke. Architektūrinio požiūriu sakralines erdves tyrinėjo Linas Krūgelis (2012), sakralinių kompleksų tipus – Zina Masilionytė (2011). Geografs ir istorikai taip pat domisi Katalikų bažnyčios teritorine organizacija, atskirų teritorinių vienetų kaita. Lietuvos parapijų raidą XV–XVIII a. tyrinėjo Mečislovas Jučas (2005, 2007). Darius Liutikas (2004, 2005, 2009) tyrinėjo piligrimystės reiškinį, Lietuvos šventų vietų tinklą.

Šio straipsnio tikslas aptarti pagrindines religinių objektų (maldos namų, vienuolynų, kalvarijų, lurdų, kryžių ir koplytelių) vietas ir jų išsidėstymą Lietuvos teritorijoje. Tai tradicinė religijų geografijos tema, nes kraštovaizdis nuolat keičiasi įtakojamas tiek gamtinių, tiek kultūrinių procesų. Įvairūs statiniai dažnai atspindi bendruomenės ar atskiro individo vertybes ir tapatumą. Straipsnyje daugiausiai dėmesio skiriama krikščioniškiems (daugiausiai katalikų) religiniams objektams, kurie yra gausiausi ir labiausiai pastebimi kraštovaizdyje. Pateikiami Lietuvos vienuolynų, lurdų ir kalvarijų žemėlapiai.

Metodika

Straipsnyje naudoti literatūros analizės, loginės ir lyginamosios analizės metodai, kartografinis metodas. Religinių objektų skaičius, jų išsidėstymo geografinėje erdvėje vietos susistemintos ir išskirtos naudojantis tiek oficialiais statistiniais duomenimis (Lietuvos statistikos departamento, Katalikų žinyno), tiek viešai prieinama informacija (publicistiniai straipsniai, šaltiniai internete), tiek Lietuvos piligrimų bendrijos suteikta informacija. Straipsnyje taip pat remiamasi ankstesniais autoriaus Lietuvos šventųjų vietų ir piligriminių kelionių tyrimais (Liutikas, 2004, 2005, 2009), kitų Lietuvos mokslininkų (Jankevičienė, Kuodienė, 2004; Jankevičienė 2007; Kynas 2002; Lileikienė, 2003; Motuzas, 2003 ir kt.) darbais.

Maldos namai

Turbūt pastebimiausi Lietuvos kraštovaizdyje objektai yra bažnyčios, cerkvės ar kiti maldos namai. Jų išsiskirianti architektūra, pasižyminti religiniais simboliais dažnai tampa vietovės atpažinimo ženklu. Daugiausia maldos namų Lietuvoje turi Romos katalikų bažnyčia. Tačiau jų tikslų skaičių visais laikais nustatyti nebuvo lengva. Skirtingi tyrinėtojai besiremiantys skirtingais šaltiniais pateikia besiskiriančius duomenis.

Taigi nelengva yra ir palyginti krikščioniškų maldos namų skaičiaus raidą dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Daug duomenų pateikiama Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų teritorijai, kiti duomenys parodo Lietuvos situaciją su didesne Vilniaus krašto dalimi (Gimbutas, 1970), kartais nepriskaičiuojamos Klaipėdos krašte buvusios bažnyčios, ar skaičiuojamos tik katalikų bažnyčios, užmirštant į sąrašą įtraukti protestantų bažnyčias ir stačiatikių cerkves. Daug bažnyčių amžių eigoje sunyko (sugriautos karų, gaisrų ar kt.), buvo uždarytos, ar pakeista jų paskirtis. Kartais prie bažnyčių skaičiaus pridedamas ir didesnių koplyčių skaičius. Skaičiuojant katalikų bažnyčias nereikia pamiršti ir filijinių bei neparapinių bažnyčių. Visą laiką kinta ir medinių bei mūrinių bažnyčių santykis.

Statistikos departamento duomenimis 2012 metais Lietuvoje buvo 719 katalikų bažnyčių ir 716 parapijų. Daugiausiai bažnyčių buvo Telšių (139) vyskupijoje. Vilniaus vyskupijoje buvo 116, Panevėžio – 115, Vilkaviškio – 105, Kauno – 102, Šiaulių – 71 ir Kaišiadorių – 69 bažnyčios (Lietuvos statistikos departamentas, 2013). Katalikų žinyno (2013) duomenimis 2012 m. Lietuvoje buvo 706 parapijos ir 305 neparapijinės bažnyčios ir koplyčios. Kitos krikščioniškos bendruomenės 2012 m. Lietuvoje turėjo daug mažiau maldos namų: ortodoksai (stačiatikiai) ir sentikiai po 54, evangelikai liuteronai – 50, evangelikai reformatai – 9, Lietuvos evangelikai baptistai daugiau kaip 10 bažnyčių, graikų apeigų katalikai (unitai) turi Švč. Trejybės bažnyčią Vilniuje.

Nekrikščioniškų religijų maldos namų skaičius Lietuvoje negausus. Musulmonai sunitai Lietuvoje 2012 m. turėjo 5 maldos namus (mečetės Raižiuose, Kaune, Nemėžyje, Keturiasdešimties totorių kaime ir patalpas maldai Vilniuje), judėjai – 3 (sinagogos Kaune, Vilniuje ir Klaipėdoje), karaimai – 2 (kenesos Trakuose ir Vilniuje).

Sulyginus katalikų bažnyčių skaičių vyskupijose ir šių vyskupijų užimamą plotą, pastebime, kad santykinai daugiausiai bažnyčių yra Vilkaviškio vyskupijoje (1 bažnyčia teko 59 km² vyskupijos užimamo ploto), o mažiausiai Panevėžio vyskupijoje (1 bažnyčia teko 113 km² vyskupijos užimamo ploto) ir Šiaulių vyskupijoje (1 bažnyčia teko 108 km² vyskupijos užimamo ploto). Išsamūs Lietuvos maldos namų paplitimo dėsniniai, jų skaičiaus raida skirtinguose regionuose galėtų būti atskiro tyrimo rezultatas.

Pirmoji lietuvio pastatyta bažnyčia yra XIII amžiuje Mindaugo statyta Vilniaus katedra. Bažnyčios Vilniuje buvo statomos ir XIV a., dar prieš krikščionybės įvedimą. XIV a. pabaigoje pastatytos Šv. Mikalojaus bažnyčia ir pranciškonų Švč. Mergelės Marijos bažnyčia. Jas pasistatydino čia

gyvenę kitų kraštų pirkliai ir amatininkai. Pirmosios cerkvės Vilniuje pastatytos apie XIV a. vidurį Algirdo pravoslavų žmonių iniciatyva (Šiaudinis, 2001).

Bažnyčių statybų vieta erdvėje visuomet kruopščiai apgalvojama. Tai turi būti centrinė parapijos vieta, patogiai pasiekiami iš visų pusių. Bažnyčios dažniausiai statytos aukštesnėje kaimo ar miestelio vietoje. Tai leisdavo jas iš tolo matyti ir atpažinti kaip svarbiausią vietovės statinį. Kaip teigia A. Jankevičienė, „bažnyčia reikšminga ne tik aikštės ar gatvės, bet ir viso bažnytkaimio ar miestelio kompozicijoje. Vizualinis jos poveikis išsiplečia toli už centrinės aikštės ir gatvės ribų. Sakralinis pastatas vaizdingai atsiveria gatvių perspektyvose, vingiuotose gatvelėse netikėtai pasirodo įvairiomis padėtimis ir rakursais“ (Jankevičienė, 2007).

Dažniausiai bažnyčios statytos prie centrinės aikštės ar gatvės. Bažnyčia tapdavo miestelio simboliu centru, šalia jos esančioje aikštėje dažnai vykdavo turgūs ar atlaidų mugės. Bažnyčias supdavo šventorius, kuriame neretai būdavo ir parapijos kapinės. Šventoriuose stovėdavo varpinės, kryžiai ir kt. Bažnyčios stovėdavo šventoriaus centre arba šone, tačiau jas visuomet buvo galima apeiti.

Bažnyčios bokštas ar bokštai dažnai sąlygodavo bažnytkaimių bei miestelių kraštovaizdžio savitumą, jų išskirtinumą. Ant bažnyčios bokštų visuomet matome krikščionybės simbolį – kryžių. Lietuvoje aukščiausia bažnyčia yra Anykščių šv. Apaštalo evangelisto Mato bažnyčia (jos bokštų aukštis 79 m), Šiaulių katedros ir Kauno Kristaus prisikėlimo bažnyčios bokštų aukštis siekia 70 metrų. Kauno Kristaus prisikėlimo bažnyčia yra ir didžiausia Lietuvos bažnyčia.

Pačios bažnyčios gali būti labai skirtingos ir skirtis ne tik funkcijomis ir dydžiu, bet ir architektūriniais stiliumi, pastatymo medžiagomis. Sakralinės architektūros ypatumus lemia tiek tradicija, tiek projektavimo brėžiniai, tiek liturgijos eiga.

Lietuvoje ankstesniais laikais buvo statomos medinės bažnyčios. Kaip atrodė medinės bažnyčios XV–XVI a. galima susidaryti išpūdį iš A. Jankevičienės (1995, 1996, 1998, 2007), R. Laužiko (2001) ir kt. darbų. Ir šiandien Lietuvoje nemažai išlikusių yra medinių bažnyčių, statytų XVIII–XX amžiuje. Pasak A. Jankevičienės, 2007 m. Lietuvoje buvo 265 medinės bažnyčios, daugiau nei 100 medinių koplyčių ir apie 220 medinių varpinių (Jankevičienė, 2007).

Seniausia išlikusi mūrinė bažnyčia yra Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia, statyta XIV a. pabaigoje. Tai trinavė gotikinė su romaninio stiliaus bruožais bažnyčia. Lietuvos mūrinėms bažnyčioms būdingi įvairūs architektūros stiliai (1 lentelė).

1 lentelė. Lietuvos bažnyčios pagal architektūros stilius

Table 1. *Lithuanian churches according architectural styles*

Architektūros stilius <i>Architectural style</i>	Žymiausias mūrinės bažnyčios Lietuvoje <i>The main brick wall churches in Lithuania</i>
Gotika	Šv. Mikalojaus bažnyčia Vilniuje (XIV a. pab.), Šv. Onos bažnyčia Vilniuje (1500), senoji Zapyškio bažnyčia (1578)
Renesansas	Simno Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčia (1520), Šv. Mykolo bažnyčia Vilniuje (1594), Šiaulių šv. Apaštalo Petro ir Pauliaus katedra (1634), Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčia (1652)
Barokas	Šv. Kazimiero bažnyčia Vilniuje (1618), Vilniaus šv. Teresės bažnyčia (1650), Pažaislio vienuolynas ir bažnyčia (1667), Vilniaus šv. Apaštalo Petro ir Povilo bažnyčia (1676), Vilniaus šv. Dvasios bažnyčia (1688)
Klasicizmas	Vilniaus arkikatedra (1795), Sudervės Švč. Trejybės bažnyčia (1822)
Neobarokas	Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia (1822), Zarasų Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčia (1862)
Neogotika	Rokiškio šv. Apaštalo evangelisto Mato bažnyčia (1877), Švėkšnos šv. Apaštalo Jokūbo bažnyčia (1905), Anykščių šv. Apaštalo evangelisto Mato bažnyčia (1909)
XX a. architektūra	Šiluvos koplyčia (1924, archit. A. Vivulskis), Prisikėlimo bažnyčia Kaune (1939, archit. K. Reisonas), Elektrėnų Švč. Mergelės Marijos kankinių karalienės bažnyčia (1996, archit. H. K. Šilgalis)

Šiuolaikinės bažnyčios statomos laisviau, pasižymi įvairia šiuolaikine architektūra. Miestuose bažnyčios statomos atsižvelgiant į tikinčiųjų poreikius miesto centre ar miegamuosiuose rajonuose esančiose sklypuose, kur atrandama vietos. Statybos gali vykti įvairiuose skveruose ir sklypuose, kurie dažnai esti šalia gatvių, ar intensyvesnių kelių. Dažniausiai naujai pastatytas bažnyčias supa kiti pastatai: klebonijos ir parapijos namai, šarvojimo salės, varpinės ir kt. Šiuolaikinės bažnyčios išsiskiria ir tuo, kad dažniausiai neturi tvoros aplink šventorių.

Vienuolynai

Pirmieji vienuoliai Lietuvoje gyveno Lietuvos karaliaus Mindaugo ir didžiųjų kunigaikščių dvaruose, vyskupų Kristijono ir Vito rezidencijose. Vienuoliai pranciškonai ir dominikonai krikštui rengė Mindaugą, jo šeimą ir dvariškius. Vytenis apie 1311 m. pranciškonams Vilniuje buvo pastatęs bažnyčią ir vienuolyną (Dettlaff, 2012). Gediminas pranciškonams leido gyventi ir savo pilyje Vilniuje. Po Lietuvos krikšto pradėjo kurtis pirmosios pranciškonų bendruomenės. Pirmasis Vilniaus vyskupas Andrius pranciškonus atsivežė iš Lenkijos ir Čekijos. 1390 m. Jogaila Bistryčioje įkurdino Šv. Augustino atgailos kanauninkus. Pranciškonų konventualų vienuolynas 1400 m. įkurtas Kaune. XV amžiaus pradžioje Lietuvoje įsikuria benediktinai. Lietuvoje žinomiausi savo architektūrine verte yra gotikinis Vilniaus bernardinų vienuolynas ir Šventųjų Pranciškaus ir Bernardo bei Šv. Onos bažnyčios (XVI a. pr.), barokinis Pažaislio kamaldulių vienuolynas (XVII–XVIII a. pr.), Tytuvėnų barokinis bernardinų vienuolynas (XVII–XVIII a.).

Kontempliatyvūs vienuolynai dažniausiai kurdavosi toliau nuo gyvenviečių (benediktinai, kamalduliai ir kt.), o apaštaliniai (dominikonai, pranciškonai, bernardinai, kapuciniai) – miestuose ir jų pakraščiuose. Šiandien apaštalinų vienuolynų galima rasti ir kaimo vietovėse (pranciškonų vienuolynas Pakutuvėnuose, vincentiečių Miroslove ir kt.) ir atvirkščiai, kontempliatyvos vienuolijos kartais kuriasi ir miestų teritorijose (benediktinės Vilniuje). Tokius pasikeitimus lemia ir geografinės erdvės sampratos pokyčiai. Atstumo iki miesto įveikimas nebėra didelė kliūtis, o kontempliatyvų gyvenimą galima gyventi ir nuošalesnėje vietoje mieste.

2012 m. Lietuvoje veikė 14 vyrų ir 40 moterų vienuolijų (1 pav.). Keliose geografinėse vietose iš vyrų vienuolijų buvo įsikūrę pranciškonai (mažesnieji broliai) ir pranciškonai konventualai, jėzuitai ir marijonai, iš moterų vienuolijų – apvaizdietės, elzbietietės, eucharistietės, seserys eucharistietės, kazimierietės, kotrynietės, Marijos Širdies dukterys, Marijos tarnaitės, Motinos Teresės seserys, Nuliūdusiųjų Paguodos seserys, salezietės, širdietės, Šventosios Šeimos misionierės, Šventosios Šeimos seserys ir Vargdienių seserys. Dalis vienuolių gyvena gražintuose vienuolynuose, kiti įvairiuose namuose, pritaikytuose vienuoliniam gyvenimui. Po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje pastatyta ir keletas naujų vienuolynų: Dievo apvaizdos seserų vienuolynas ir koplyčia Panevėžyje (pašventintas 1997 m.), pranciškonų vienuolynas šalia Kryžių kalno (pašventintas 2000 m.), benediktinų vienuolynas Palendriuose (pašventintas 2002 m.), saleziečių vienuolynas ir Šv. Jono Bosko bažnyčia Vilniuje (pašventinta 2010 m.) ir kt. 2 lentelėje pateiktas šiuo metu esančių vyrų ir moterų vienuolynų geografinis pasiskirstymas. Verta pažymėti, kad kai kurios vienuolijos turi po kelis ar daugiau vienuolynų ar vienuolinių namų tame pačiame mieste. Pavyzdžiui Angelų seserų kongregacija Vilniuje turi du vienuolinius namus, Nepaliaujamos pagalbos seserys keletą vienuolinių namų Kretingoje ir pan.

Kalvarijos ir lurdai

Lietuvos kraštovaizdyje gausu ir kitų didesnių ar mažesnių religinių objektų. Tai Kalvarijos (Kryžiaus keliai), lurdai, įvairios koplytėlės, kryžiai ir koplytstulpiai pakelėse. Kalvarijos ir lurdai –

tai bandymas šventąsias vietas, susikūrusias po pasaulio krikščionims svarbių įvykių, priartinti prie tikinčiųjų. Kuriant šias vietas atsižvelgiama į tikrųjų vietų gamtinius elementus, kraštovaizdį.

Kuriamose Kalvarijose stengiamasi atkurti pagrindinius Kristaus kančios kelio Jeruzalėje elementus: kalvotą kraštovaizdį, Alyvų ir Golgotos kalvas, Cedrono upelį. Kryžiaus kelyje esančios koplyčios, vartai ir bažnyčia simbolizuoja Kristaus kančią. Lurdo (Prancūzija) apsišviškimo groto imitacijos pasaulyje paplito po 1858 m. čia įvykusio Švč. Mergelės Marijos apsišviškimo. Lietuvoje Lurdo grotos (vadinamos lurdais) dažniausiai pastatytos kalvų šlaituose ar lygiuose vietose suręstos iš akmenų. Šalia Lurdo grotų dažnai esti ir šaltinis ar upelis.

Lietuvoje yra keturios Kalvarijos (Žemaičių, Vilniaus, Beržoro ir Veprių), kurios išsidėsčiusios gamtiniame kraštovaizdyje. Dar keletas Kryžiaus kelių įrengta ne bažnyčių viduje. Tai Tytuvėnų vienuolyno kieme ir Mosėdžio bažnyčios šventoriuje įrengtos Kalvarijos. 2013 m. Kristaus kelio koplytėlės pašventintos Skaistgirio (Joniškio r.) bažnyčios šventoriuje. Kryžiaus kelio stotys kai kur įrengtos ir bažnyčios šventoriaus mūrinėje tvoroje (pvz. Šėtoje, Anykščiuose, Marcinkonyse, Vabalninke ir kt.). Be to, Kryžiaus kelio stotis turi kiekviena bažnyčia šventovės viduje. Iš minėtų keturių Kalvarijų išsidėsčiusių gamtiniame kraštovaizdyje, ilgiausias Kryžiaus kelias yra Vilniaus kalvarijose (apie 7 km, 35 stotys). Veprių kalvarijose įrengta taip pat 35 stotys, Kryžiaus kelio ilgis apie 5,5 km. Seniausioje Lietuvoje, įrengtoje 1637–1642 m., Žemaičių Kalvarijoje įrengta 20 Kryžiaus kelio stočių, kelio ilgis apie 4,5 km. Beržoro Kalvarijoje 14 stočių, kelio ilgis apie 2,5 km. Lietuvos kalvarijų (Kryžiaus kelių) istoriją, apeiginius papročius ir muziką tyrinėja prof. A. Motuzas (2003, 2006, 2012 ir kt.), Žemaičių Kalvarijos istoriją ir dailę nagrinėjo D. Vasiliūnienė (2010). Rokiškyje išlikusios šešios 1864 m. pradėtos kurti, bet taip ir nebaigtos, Kalvarijos koplytelių. Anksčiau Lietuvos kraštovaizdyje buvusias, tačiau šiuo metu sunykusias kalvarijas, yra aprašiusi A. Giniūnienė (2008).

1 pav. Vyrų ir moterų vienuolynų vietos Lietuvoje

Fig. 1. Dislocation places of women and men monasteries in Lithuania. (Legend: light yellow circles – centers of

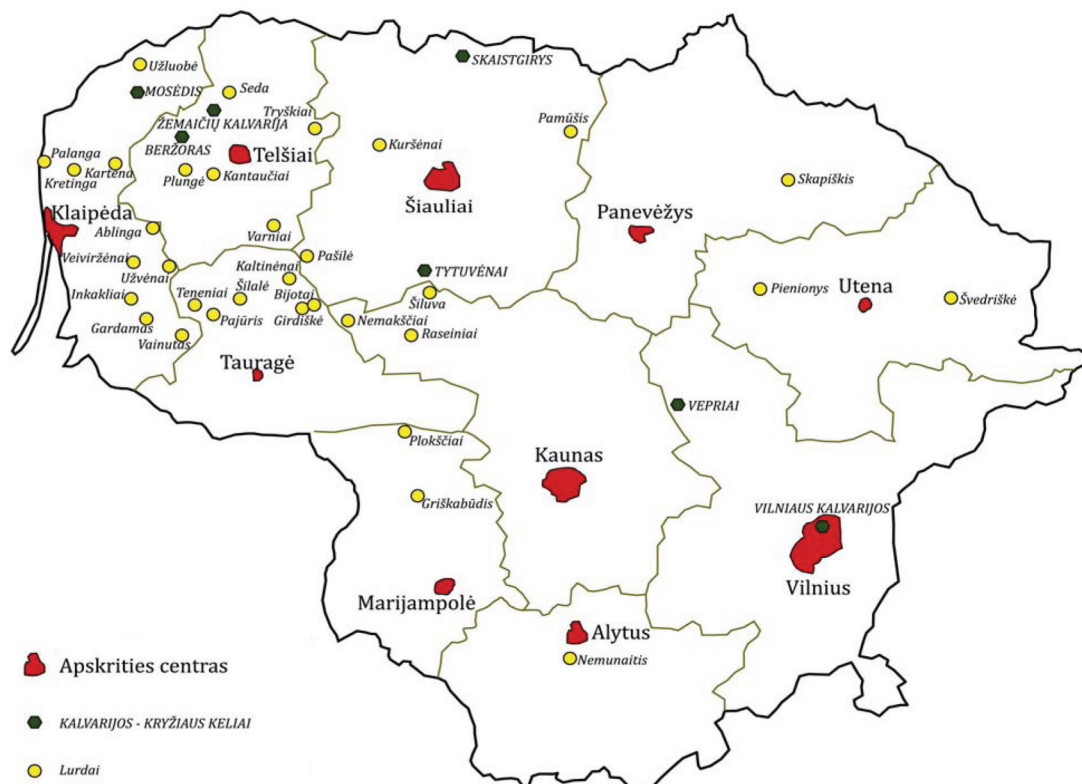
dioceses, green circles – men monasteries and monastic house, yellow circles – women monasteries and monastic houses)

2 lentelė. Lietuvos vyrų ir moterų vienuolynų geografinis pasiskirstymas

Table 2. Geographical distribution of men and women monasteries in Lithuania

Vienuolynai ar vienuoliniai namai geografinėje vietovėje <i>Geographic location of monasteries and monastic houses</i>	Vienuolija <i>Monastery</i>	
	Vyrų <i>Men</i>	Moterų <i>Women</i>
Geografinės vietovės, kuriose yra tiek vyrų, tiek moterų vienuolynai ar vienuoliniai namai <i>Geographic locations which have men and women monasteries and monastic houses</i>		
Kaunas	Jėzuitai (SJ), Kapucinai (OFM Cap), Marijonai (MIC), Pranciškonai (OFM) – Mažesnieji broliai, Saleziečiai (SDB)	Benediktinės (Kauno) (OSB), Elzbietietės (CSSE), Eucharistietės (SJE), Kazimierietės (LSSC), Kotrynietės (CSC), Kultūrietės, Marijos tarnaitės (PAMI), Nuliūdusiųjų Paguodos seserys, Pranciškonės (FDCJ), Salezietės (FMA), Širdietės (ACJ), Šventosios Šeimos seserys (SF), Vargdienių seserys (MVS)
Kretinga	Pranciškonai (OFM) – Mažesnieji broliai	Motinos Teresės seserys (MC), Nepalaujamos Pagalbos seserys, Pranciškonės misionierės (FMSC), Šv. Klaros seserys (OSC)
Marijampolė	Marijonai (MIC)	Šventosios Šeimos seserys (SF), Vargdienių seserys (MVS)
Pakutuvėnai	Pranciškonai (OFM) – Mažesnieji broliai	Marijos tarnaitės (PAMI)
Palendriai (Kelmės r.)	Benediktinai (OSB)	Marijos tarnaitės (PAMI)
Šiauliai	Jėzuitai (SJ)	Širdietės (ACJ)
Vilnius	Bazilijonai (OSBM), Dominikonai (OP), Jėzuitai (SJ), Joanitai (CSJ), Marijonai (MIC), Oratorionai (CO), Šv. Pranciškaus Ksavero brolija (CFX), Pranciškonai (OFM) – Mažesnieji broliai, Pranciškonai (OFM Conv.), Saleziečiai (SDB)	Angelų seserų kongregacija (CSA), Apvaizdietės (DP), Asumpcionistės (RA), Eucharistietės (SJE), Seserys eucharistietės (SJE), Gailestingjo Jėzaus seserys (ZSJM), Gailestingumo Motinos kongregacija, Kazimierietės (LSSC), Kristaus Karaliaus seserys (CR), Marijos dukterys (CMN), Marijos Širdies dukterys, Marijos tarnaitės (PAMI), Motinos Teresės seserys (MC), Nukryžiuotojo Kristaus seserys (CC), Skaistyklos vėlėms gelbstinčios seserys, Širdietės (ACJ), Šventosios Šeimos misionierės, Šventosios Šeimos seserys (SF), Vargdienių seserys (MVS), Benediktinės (OSB), Dominikonės (OP), Joanitės (CSJ)
Geografinės vietovės, kuriose yra vyrų vienuolynai ar vienuoliniai namai <i>Geographic locations which have men monasteries and monastic houses</i>		
Baltriškės (Zarasų r.)	Tiberiados broliai	
Klaipėda	Pranciškonai (OFM Conv.)	
Kryžių kalnas	Pranciškonai (OFM) – Mažesnieji broliai	
Medininkai (Vilniaus r.)	Pranciškonai (OFM Conv.)	
Pumpėnai (Pasvalio r.)	Įsikūnijusio Žodžio kongregacija (IVE)	
Geografinės vietovės, kuriose yra moterų vienuolynai ar vienuoliniai namai <i>Geographic locations which have women monasteries and monastic houses</i>		
Alytus		Elzbietietės (CSSE)
Druskininkai		Marijos tarnaitės (PAMI)
Eišiškės		Šventosios Šeimos misionierės
Grigiškės		Seserys eucharistietės (SJE)
Guronys (rekolekcijų namai)		Eucharistietės (SJE)
Kaišiadorys		Salezietės (FMA)
Kelmė		Marijos Širdies dukterys

Vienuolynai ar vienuoliniai namai geografinėje vietovėje <i>Geographic location of monasteries and monastic houses</i>	Vienuolija <i>Monastery</i>	
	Vyrų <i>Men</i>	Moterų <i>Women</i>
Kernavė		Kristaus Karaliaus diakonės (KKMD)
Kybartai		Eucharistietės (SJE)
Krakės		Kotrynetės (CSC)
Lentvaris		Jėzaus Vardo seserys
Linkuva (Pakruojo r.)		Marijos tarnaitės (PAMI)
Mirolavas (Alytaus r.)		Vincentietės (SMDC)
Palanga		Marijos Širdies dukterys, Marijos tarnaitės (PAMI)
Panevėžys		Apvaizdietės (DP), Kotrynetės (CSC), Marijos tarnaitės (PAMI), Viešpaties tarnaitės
Paparčiai (Kaišiadorių r.)		Betliejaus seserys
Paštuva (Kauno r.)		Karmelitės (basosios) (OCD)
Radviliškis		Nuliūdusiųjų Paguodos seserys
Rudamina (Vilniaus r.)		Bernardinės
Rumbonių k. (Alytaus r.)		Vargdienių seserys (MVS)
Senieji Trakai		Apaštalinės joanitės (CSJ)
Šilalė		Marijos tarnaitės (PAMI)
Šiluva		Eucharistietės (SJE)
Utena		Apvaizdietės (DP)
Vabalninkas		Apvaizdietės (DP)

2 pav. Kalvarijos ir lurdai Lietuvoje

Fig. 2. Calvaries and Grottos of Lourdes in Lithuania (legend: red – centers of districts; green – Calvaries, yellow – Lourdes)

Grota (it. *grotta*) yra platus ir negilus urvas, ola, ar anga kalno šlaite, dažniausiai skliautiškomis lubomis. Dirbtinės grotos kuriamos ne tik imituojant Prancūzijos Lurda, tačiau ir siekiant pagražinti parką, sodą, baseiną, fontaną ar kt. Pirmoji dirbtinė Lurdo grota skirta Švč. Mergelės Marijos garbei Lietuvoje įkurta apie 1900 m. Palangoje, Birutės kalno šlaite. Jos iniciatorius grafas Feliksas Tiškevičius. Plungės Lurdo grota pastatyta 1908 m. Lurdus Lietuvoje kūrė tiek pasauliečiai, tiek dvasininkai. Iki Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje įrengta daugiau kaip 20 lurdų (Lileikienė, 2003), kiti – sovietmečiu ar Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Iš viso Lietuvoje 2013 m. buvo 33 lurdai, kurių dauguma Žemaitijoje (27 lurdai). 2013 m. minint Žemaičių krikšto 600-ąsias metines lurdai pastatyti Bijotų miestelyje (Šilalės r.) ir Šilalėje.

Didžioji dauguma Lietuvos lurdų yra išsidėstę Žemaitijoje (2 pav.). Tokių geografinių pasiskirstymą galėjo lemti tai, kad čia pastatyti pirmieji Palangos ir Plungės lurdai apie kurių buvimą ir pamaldumo tradicijas žinojo ir kitų lurdų steigėjai. Statyti lurdus Žemaitijoje tradicijos gyvos ir šiais laikais. 2013 m. minint Žemaičių krikšto 600-ąsias metines lurdas pastatytas Bijotuose, 2014 m. – Šilalėje. 3 lentelėje pateikti Lietuvos lurdų geografinė vieta, įkūrimo metai, gamtinės ir kultūrinės aplinkos ypatumai.

Kaip antkapiniai paminklai lurdo grotos įrengtos ir keliose kapinėse: Papilėje (kun. P. Razučiui), Sutkuose (kunigų Paukščių tėvams ir patiems kunigams). Skulptūrinė kompozicija „Lurdas“ yra įrengta Orvidų sodyboje (Gargždėlės km. netoli Salantų). Kaip matome iš 3 lentelės dauguma lurdų įrengta ant kalvelių ar kalvų šlaituose, sovietmečiu lurdai buvo įrengiami bažnyčių šventoriuose.

Kryžiai, koplytėlės, koplytstulpiai ir stogastulpiai

Kryžiai, koplytstulpiai, stogastulpiai, medinės ir mūrinės koplytėlės būdingi Lietuvos kraštovaizdžio elementai. Dažniausiai šie mažosios architektūros paminklai tyrinėjami etnologų, meno tyrininkų, istorikų, jie dažnai sulaukia dailininkų, fotografų dėmesio. Religijos geografijos požiūriu šie objektai mažai tyrinėti. Geografas turėtų sudominti šių paminklų skaičius, pastatymo vietų registracija, jų tankio arealai, pasiskirstymas pagal formas ar kitas konstrukcines detales. Koplytstulpius, stogastulpius ir koplytėles galime skirstyti pagal juose esančias Jėzaus, Švč. Mergelės Marijos ir šventųjų skulptūreles ar skulptūrines kompozicijas.

Žinoma, kryžių ir koplytėlių skaičius nuolat kinta. Naujai atstatomi sunykę kryžiai, nuolat statomi nauji. Jų pastatymo motyvai patys įvairiausi: siekis apsaugos, padėka už malones, prašymas malonių, duotas pasižadėjimas, tragiškų įvykių įamžinimas (žuvusiųjų autoavarijose, nužudytųjų), svarbių istorinių Tautos, krašto ar religinių įvykių pagerbimas ir kt. Dažniausiai išskirtinėse vietose (ant piliakalnių, Švč. Mergelės Marijos apsišėškimo vietose, buvusių bažnyčių vietose ir kt.) formuojasi ir įvairūs kryžių kalneliai ir laukeliai, turintys keletą ar keliolika kryžių, koplytstulpių ar stogastulpių.

Apie kryžių statymą duomenų turime jau iš XVI amžiaus. Kryžių statymo tradicijoje susipynė ikirikščišoniškos kultūros elementai, sakralinės dailės stilių interpretacija, liaudies meistrų originalios kūrybinės idėjos. Ypač gausu kryžių Lietuvoje buvo XIX a. ir XX a. pradžioje. Carinė valdžia kryžius buvo uždraudusi statyti 1845 m. ir 1864 m., tačiau supratus, kad draudimo sukontroliuoti nepavyks, 1876 m. jis buvo atšauktas. Tarpukario Lietuvoje nemažai kryžių pastatyta pagal dailininko A. Varno parengtus kryžių projektus, kurie sukurti remiantis dailininko sukauptomis fotografijomis. Sovietmečiu kryžiai buvo naikinami, šiuo laikotarpiu buvo draudžiama statyti ir naujus kryžius. Vis tik ir draudimų laikotarpiu kryžiai buvo statomi slapta, kryžiaus pastatymas tapdavo tautinio tapatumo ženklu, pasipriešinimo simboliu.

Dažniausiai kryžiai, koplytstulpiai ar koplytėlės statomos sodybose, pakelėse ir kelių sankry-

3 lentelė. Lietuvos lurdu geografinis išsidėstymas**Table 3.** Geographical distribution of the Grottos of Lourdes in Lithuania

Eil. Nr.	Lurdo grotos vieta <i>Place of Grotto of Lourdes</i>	Įkūrimo metai <i>Year of foundation</i>	Gamtinė ar kultūrinė aplinka <i>Natural and cultural environment</i>
1.	Palanga	~ 1900	Birutės kalno šlaite
2.	Plungė	1908	Kalvos šlaite, šalia Babrungo upės
3.	Šiluva (Raseinių r.)	1909	Lurdu vadinama Švč. Mergelės Marijos skulptūra aikštėje prie bazilikos, grotos nėra
4.	Inkakliai (Šilutės r.)	1914	Kalvos šlaite, virš lurdo pastatyta koplyčia, yra šaltinis
5.	Pienionys (Anykščių r.)	XX a. pr.	Pienionių dvaro teritorijoje
6.	Varniai (Telšių r.)	1914	Varnių šv. Aleksandro bažnyčios šventoriuje prie Varnelės upės
7.	Gardamas (Šilutės r.)	1920	Už Šv. Roko bažnyčios šventoriaus šlaite, šalia upelis Tenenys
8.	Kartena (Kretingos r.)	1920	Ant Minijos kranto, šlaite
9.	Girdiškė (Šilalės r.)	Po I pasaul. karo	Girdiškės kapinėse
10.	Veiviržėnai (Klaipėdos r.)	1925	Miestelio centre
11.	Plokščiai (Šakių r.)	1927–1928	Dauboje vadinamoje Šventaduobe, šalia šaltinis
12.	Ablinga (Klaipėdos r.)	1930–1933	Kalvelės šlaite, netoli Dirsteikos upelis
13.	Kretinga	1933	Kretingos mieste, šalia šaltinis
14.	Griškabūdis (Šakių r.)	1933	Griškabūdžio Kristaus atsimainymo bažnyčios varpinėje
15.	Raseiniai	1935	Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčios šventoriuje, koplytėlė
16.	Nemunaitis (Alytaus r.)	1937–1938	Nemunaičio Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčios šventoriuje
17.	Šarkė (Užuobės kaimas, Skuodo r.)	1938	Šlaite prie upelio
18.	Užvėnų km. (Klaipėdos r.)	1938–1939	Šalia Užvėnų kaimo kryžkelės
19.	Pamūšys (Pakruojo r.)	1940	Ant Lašmens upės kranto
20.	Skapiškis (Kupiškio r.)	1946–1947	Skapiškio Šv. Hiacinto (Jackaus) bažnyčios šventoriuje
21.	Kuršėnai	1958	Kuršėnų Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios šventoriuje
22.	Tryškiai (Telšių r.)	1958	Tryškių Švč. Trejybės bažnyčios šventoriuje
23.	Pašilė (Kelmės r.)	1977	Šv. Jurgio bažnyčios šventoriuje
24.	Kantaučiai (Plungės r.)	1981	Kantaučių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios šventoriuje
25.	Vainutas (Šilutės r.)	1987	Vainuto Šv. Jono krikštytojo bažnyčios šventoriuje
26.	Teneniai (Šilalės r.)	1987	Tenenių Šv. Barbaros bažnyčios šventoriuje
27.	Kaltinėnai (Šilalės r.)	1990–1991	Ant Kepaluškalianio kalvos įrengtame Dvasingumo parke
28.	Švedriškė (Ignalinos r.)	1991	Šlaite
29.	Seda (Mažeikių r.)	2006	Netoli Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios šventoriaus, ant Varduvo upės kranto
30.	Pajūris (Šilalės r.)	2007	Pajūrio Švč. Trejybės bažnyčios šventoriuje
31.	Nemakščiai (Raseinių r.)	2008	Senosios bažnyčios vietoje
32.	Bijotai (Šilalės r.)	2013	Ant kalvelės
33.	Šilalė	2014	Netoli Šilalės Šv. Pranciškaus Asyžiečio bažnyčios šventoriaus

žose, nors jų galima rasti ir laukuose, miškuose, prie upelių ar šaltinių. Konkreti vieta, kur statomas kryžius ar koplytėlė (pakelė, sodyba ar kt.) priklauso nuo statymo motyvų (siekis apsaugoti ar apsisaugoti, noras atminti žuvusiuosius ar atkreipti dėmesį į svarbų įvykį), asmeninio statytojo santykio su vieta (jį lemia prisiminimai, dvasinės patirtys susijusios su vieta). Lauko paribyje pastatytas kryžius taip pat informavo apie turimos žemės ribas (Matulionienė, 2007). Gausiausia yra medinių kryžių, tačiau jie statomi ir akmeniniai ar geležiniai, pasitaiko ir iš cemento ar kitų šiuolaikinių medžiagų pastatytų kryžių.

Kryžius grupuoti galima pagal formas, ornamentiką, simboliką (Kynas, 2002). Dažniausiai statomi mediniai kryžiai – tradicinis lotynų ir dvikryžmis. Geležinių kryžių viršūnės dažnai dekoruojamos monograminiais simboliais (JHS, IHS, M), taip pat širdies formos, rasos lašo, lyros ir ovalo, pasaulio medžio, vainiko, saulės, medžio lajos ar kitais simboliais, vėjarodėmis (Kynas, 2002). Pačio kryžiaus dekoracijos elementai gali būti geometriniai (trikampiai, lankai, trapecijos ir kt.), stilizuotų gyvūnų (paukščių, žalčių), augalų (įvairių formų lapų, žiedų, pumpurų), dangaus kūnų (saulės, mėnulio, žvaigždžių), krikščioniški simboliai (kopėčios, ietys ir kt.).

Mediniai kryžiai taip pat pasižymi įvairiais ornamentais, simboliais bei atributais. Religijų geografijos kontekste galime nagrinėti regioninius kryžių skirtumus. Skirtinguose etnografiniuose Lietuvos regionuose susiformavo skirtingos drožybės tradicijos.

Dzūkijos kryžiai turi ypatingą apverstą trikampio siluetą, kurį sudaro su skersiniu susikirsdami Kristaus kankinimo įrankiai: ietis, kopėčios, ilgakotis kirvis ir kt. Aukštaičių kryžiai pasižymi gausiais geometriniais ar augaliniais elementais, gausiai ornamentuotais stoginiais kryžiais, žemaičių kryžiai labai įvairūs, dažnai su koplytėlėmis (Počiulpaitė, 2008). Dvikryžių kryžių daugiausia yra Žemaitijoje ir Dzūkijoje. Jie buvo statomi siekiant apsisaugoti nuo maro, svarbiomis tautai progomis. Suvalkiečių kryžiai aukšti, grakštūs, jų papuošimai saikingi. Tačiau šiandien regioniniai kryžių statymo tradicijų skirtumai ne visuomet yra išlaikomi, dažnai kryžiaus stilių ir puošybą nulemia individualūs užsakovo norai.

Koplytelių statymas taip pat turi regioninių savitumų. Koplytėlės medžiuose būdingos Suvalkijai, koplytstulpiai – Žemaitijai. Čia statomos įvairiausių formų koplytėlės ir ant žemės. Į žemę įtvirtinti koplytstulpiai dažniausiai užsibaigia virš koplytėlės esančiu geležiniu kryžiumi. Tiek ant žemės tiek koplytstulpiuose esančiose koplytėlėse statomos šventųjų globėjų skulptūrėlės. Kiekvienas šventasis suteikia tam tikrą apsaugą: Šv. Rokas nuo ligų, šv. Florijonas nuo gaisrų, stebukladarys šv. Antanas saugo nuo vagių, taip pat padedantis moterims ilgai nesulaukiančioms vaikų. Šv. Jonas Nepomukas saugo nuo vandens nelaimių, potvynių, šv. Izidorius – žemdirbių globėjas, šv. Barbora saugo nuo žaibo ar ugnies, Šv. Jurgis – namų ūkio, gyvulių globėjas. Būdingi ir įvairių apsaugą suteikiantys šventieji, kaip pavyzdžiui šv. Juozapas. Dažna ir susimąšiusio sėdinčio Kristaus – Rūpintojėlio skulptūra.

Koplytelių formos įvairios, nors dažniausiai jos būna stačiakampės ar keturkampės. Kai kurios koplytėlės pasižymi išskirtiniu dekoru, jų nišos papuoštos užuolaidėlėmis, gelėmis ar kaspinais. Juose esantys šventieji (dažniausiai Žemaitijoje) būdavo pagerbiami juos aprenkiant medžiaginėmis drabužiais (Urbonienė, 2014). Kai kada ir kryžiai papuošiami medžiaginėmis juostelėmis, miniatiūriniais rankšluosteliais ir prijuostelėmis.

Koplytstulpiuose esančios koplytėlės gali skirtis ne tik formomis, bet ir būti atviros ar įstiklintos. Koplytstulpių stiebas taip pat gali būti tiek apvalus, tiek daugiakampis, dažniausiai koplytstulpiai yra 3–5 metrų aukščio. Pasitaiko ir koplytstulpių, kuriose tiek stiebas, tiek koplytėlė, tiek šventasis iškaltas iš vieno medžio (Končius, 1965).

Stogastulpių išskirtinis bruožas – įvairių formų stogeliai. Žemaitijoje dažniausiai sutinkami vienaaukščiai stogastulpiai, Aukštaitijoje dažni dviejų ar trijų aukštų, siekiantys iki 7–8 metrų stogastulpiai. Jie gausiai dekoruoti, puošnūs. Stogastulpių stogeliai gali būti apskriti (konusiniai),

keturšlaičiai ar daugiašlaičiai. Stogelius dažnai remia ornamentuotos atramėlės. Pastogėlių koplytėlėse iš vienos, dviejų ar visų keturių pusių pastatomos šventųjų skulptūrėlės, tad kelių aukštų stogastulpiuose yra nuo keturių iki dvylikos skulptūrėlių. Stogastulpių viršuje dažni geležiniai kryžiai.

Mūrines Lietuvos koplytėlės tyrinėjo A. Jankevičienė ir M. Kuodienė (2004). Pasak autorių mūrinių bokštinių koplytėlių ypač gausu Žemaitijoje, Vidurio Lietuvoje ir Aukštaitijoje. Beveik jų nėra Dzūkijoje ir Suvalkijoje. Šventųjų skulptūroms skirtos tokių koplytėlių fasaduose esančios įvairių dydžių ir formų nišos. Koplytėlės viršuje visuomet yra įmūrytas geležinis ornamentuotas kryžius. Pagal surinktas skirtingų koplytėlių nuotraukas galima manyti, kad iš viso Lietuvoje šiuo metu gali būti daugiau kaip 200 mūrinių koplytėlių (Jankevičienė, Kuodienė, 2007), tačiau būtini tolesni tyrimai siekiant nustatyti tikslų jų skaičių.

Žinoma sudėtinga atsakyti į klausimą, kiek Lietuvoje yra pastatyta kryžių, koplytstulpių, stogastulpių ir koplytėlių. I. Končius tarpukario Lietuvoje bandė skaičiuoti kryžius ir koplytėles Žemaitijoje. Jo teigimu (Končius, 1965) apvažiavus 2424 km Žemaitijos keliais rasta 3234 kryžiai ir koplytėlės. Daugiausia (42,8 proc.) iš rastų sakralinių kraštovaizdžio paminklų buvo kryžiai, 22,7 proc. koplytėlės ar koplytstulpiai su Švč. Mergele Marija, 9,3 proc. su Šv. Jonu Nepomuku, 4,4 proc. su Jėzaus skulptūra, kitų šventųjų daug mažiau.

Išskirtinis Lietuvoje ir pasaulyje kraštovaizdžio objektas yra Kryžių kalnas, kuriame pastatyti kryžiai skaičiuojami šimtais tūkstančių. Lietuvoje yra ir kitų nedidelių Kryžių kalnelių: Merkinėje, Kaune VI forte, Kęstaičiuose (Telšių r.) ir kt.

Šventos erdvės formuojasi ir aplink bažnyčią esančiame šventoriuje. Čia taip pat gausu įvairių mažosios architektūros statinių. Kapinės – taip pat šventa erdvė, kurioje pagerbiamas mirusiųjų atminimas. Įvairiose vietose išsidėsčiusiose kapinėse gausu įvairių formų medinių ir akmeninių paminklų, kryžių, koplytstulpių, ir stogastulpių. Kryžiai, stogastulpiai ir koplytstulpiai šiandien statomi ir miestų ar miestelių aikštėse, skveruose, parkuose, taip pat dažnai prie įvairių pastatų. Jais siekiama atminti čia įvykusį svarbų istorinį įvykį, pagerbti čia gyvenusią iškilią asmenybę ar kitomis progomis. Ypač daug tokių paminklų pastatyta tremtinių ar partizanų atminimui, žymių žmonių gimtinėse. Pastatyti kryžiai dažnai žymi ir vietovės kraštovaizdžio pokyčius laiko tėkmėje. Jie pastatyti išnykusių kaimų ar buvusių sodybų vietose.

Išvados

Religija, kultūra ir žmonių gyvenimo būdas nuolat veikia ir kraštovaizdį. Statomi kulto pastatai, religiniai simboliai, atskiros vietos paskiriamos religinėms praktikoms, kuriamos asmeninės ar bendruomeninės šventosios erdvės. Pagrindiniai objektai vizualiai pastebimi Lietuvos kraštovaizdyje yra maldos namai, vienuolynai, kapai, kalvarijos, lurdai, koplytėlės, kryžiai, koplytstulpiai ir stogastulpiai. Maldos namai savo architektūra ir centrine pozicija išsiskiria tiek miesto, tiek kaimo geografinėje erdvėje. Tai vietos pašvęstos Dievo ir žmogaus bendravimui.

Lietuvos kraštovaizdį užpildo ne tik katalikų bažnyčios, bet ir stačiatikių, sentikių, protestantų, kitų konfesijų maldos namai. Galime teigti, kad šiuo metu Lietuvoje yra daugiau kaip 1000 katalikų bažnyčių ir koplyčių, bei daugiau kaip 200 kitų krikščioniškų ir nekrikščioniškų konfesijų maldos namų. Dvasiniam gyvenimui skirtų vietų – vienuolynų – skaičius Lietuvoje taip pat kinta. Šiuo metu Lietuvoje yra daugiau kaip 100 katalikų vienuolynų ar vienuolinių namų, skirtų pašvęstam gyvenimui. Vienuoliai įsikūrę 37 geografinėse Lietuvos vietovėse. Lietuvoje yra 4 Kalvarijos, išsidėsčiusios gamtiniame kraštovaizdyje, 33 Švč. Mergelės Marijos apsireiškimo Lurde kopijos – lurdai. Mažosios architektūros paminklų (kryžių, koplytstulpių, stogastulpių, medinių ir mūrinių koplytėlių) skaičius Lietuvoje nuolat kinta, tad jį labai sunku bent preliminariai įvardinti.

Atlikta religinių objektų išsidėstymo Lietuvoje apžvalga atskleidžia ir keletą teritorinių dėsnin-gumų. Vienuolynai išsidėstę daugmaž tolygiai visose Lietuvos geografiniuose regionuose, tačiau šiandien sunku rasti ryšį tarp vienuolinio gyvenimo būdo (apaštalinio ar kontempliatyvaus) ir geografinio vienuolynų išsidėstymo. Dauguma Lietuvos lurdų įkurta Žemaitijoje. Kryžiai, koplystulpiai, stogastulpiai, koplytėlės statomi visoje Lietuvoje, tačiau atskiruose Lietuvos geografiniuose regionuose skiriasi savo formomis, konstrukcija, statymo tradicijomis, meniniu ir simboliu apipavidalinimu. Įvertinti maldos namų teritorinį pasiskirstymą ir tankį reikalingi atskiri tyrimai, tačiau pastebime, kad santykis tarp katalikų bažnyčių skaičiaus konkrečiose vyskupijose ir šių vyskupijų ploto yra įvairus.

Straipsnyje apžvelgta viena iš pagrindinių religijų geografijos temų – religinių objektų išsidėstymas erdvėje, tačiau daugiau dėmesio Lietuvoje turėtų sulaukti ir kitos religijų geografijos temos, susijusios su išpažįtamų religijų paplitimu tarp Lietuvos gyventojų, religinių bendruomenių kaita, tikinčiųjų skaičiaus ir jų lankymosi maldos namuose dažnumo geografiniu pasiskirstymu, religinių ritualų ir tradicijų laikymusi ir pan. Maldos namų tankio tyrimai, tikinčiųjų religinių praktikų (procesijų, piligrimystės ir kt.) ypatumai laike ir erdvėje, geografinių vietovardžių ir religijos sąsajos taip pat Lietuvos geografų ateities tyrimų objektai.

Literatūra

- Dettlaff, A. M., 2012. Pranciškonų pradžia Lietuvoje XIII–XV amžiuje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 36, p. 15–24.
- Giniūnienė, A., 2008. Viešpaties kančios kelio pamaldumo tradicija – XVIII–XIX a. Lietuvos kalvarijos. *Kultūros paminklai*, 13, p. 80–92.
- Gimbutas, J., 1970. Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika. *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, Roma, p. 215–259.
- Jankevičienė, A., 1995. Sūduvos medinių bažnyčių architektūra. *Kultūros paminklai*, 2. Vilnius.
- Jankevičienė, A., 1996. *Žemaičių medinių bažnyčių architektūra*. Vilnius.
- Jankevičienė, A., 1998. *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Jankevičienė, A., 2007. *Lietuvos medinės bažnyčios, koplyčios ir varpinės*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Jankevičienė, A., Kuodienė, M., 2004. *Lietuvos mūrinės koplytėlės: Architektūra ir skulptūra*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Jučas, M., 2005. Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 25, p. 77–96.
- Jučas, M., 2007. *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.* Vilnius.
- Katalikų žinynas 2013*, 2012. Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla.
- Kavoliūtė, F., 2005. Bažnyčios – kultūrinio kraštovaizdžio plėtros indikatorius. *Geografijos metraštis*, 38(1), p. 205–213.
- Kynas, A., 2002. Krikščioniškų ženklų tipologija ir paplitimo arealas Lietuvoje XIV–XX amžiuje. *Liaudies kultūra*, 2, p. 35–45.
- Končius, I., 1965. *Žemaičių kryžiai ir koplytėlės*. Chicago.
- Kotlyakov, V., Komarova, A., 2006. *Elsevier's Dictionary of Geography: in English, Russian, French, Spanish and German*. Elsevier.
- Krūgelis, L., 2012. Bažnyčios įvaizdis šiuolaikinėje Lietuvos sakralinėje architektūroje. *Journal of Architecture and Urbanism*, 36(2), p. 134–148.
- Kviklys, B., 1980–1987. *Lietuvos bažnyčios. Churches of Lithuania*. Čikaga, Il.: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla.
- Laužikas, R., 2001. Lietuvos XV–XVI a. medinių bažnyčių architektūros bruožai. *Liaudies kultūra*, 2, p. 34–41.
- Lietuvos statistikos departamentas, 2013. *Bažnyčių skaičius metų pabaigoje*. <http://www.osp.stat.gov.lt/>

web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?id=1235&status=A [prisijungta 2013 gruodžio 1 d.]

Lileikienė, V., 2003. Lietuvos lurdų kilmės istorija. *SOTER*, 9(37), p. 295–311.

Liutikas, D., 2004. Piligrimystė Europos krikščioniškoje kultūroje: geografiniai aspektai. *Geografija*, 40(2), p. 48–56.

Liutikas, D., 2005. Piligriminių vietų tinklas Lietuvoje: geografinė retrospektyva. *Geografijos metraštis*, 38(1), p. 147–163.

Liutikas, D., 2009. *Piligrimystė. Vertybių ir tapatumo išraiškos kelionėse*. Vilnius: Lietuvos piligrimų bendrija.

Masilionytė, Z., 2011. Sakralinių kompleksų tipai. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 3(32), p. 80–87.

Matulionienė, E., 2007. Sakralinė liaudies dailė ir jos puošyba Lietuvoje bei Lenkijoje. Memorialiniai paminklai. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 15, p. 183–204.

Motuzas, A., 2003. *Lietuvos kalvarijų kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Motuzas, A., 2006. *Veprių Kalvarijos: istoriniai, etnologiniai ir etnomuzikologiniai aspektai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Motuzas, A., 2012. *Žemaičių Kalvarijos Kalnai. Maldynas ir giesmynas*. Vilnius: Edukologija.

Paltanavičiūtė, G., 2005. The problem of research of religious tensions in the social field. *Geografijos metraštis*, 38(2), p. 66–74.

Park, C. Ch., 2005. Religion and geography. In: Hinnelis, R., J. (comp.) *Routledge Companion to the Study of Religion*. London: Routledge.

Počiulpaitė, A., 2008. Kryždirbystė amžiams bėgant ir dabar. *Gimtasai kraštas*, 1.

Stanaitis, A., Stanaitis, S., 2004. Lietuvos gyventojų religijos ir jų paplitimas. *Geografija*, 40(2), p. 26–33.

Šiaudinis, V., 2001. *Vilniaus maldos namai*. Vilnius: Diemedžio leidykla.

Urbonienė, S., 2014. *Žemaičių skulptūros*. <http://samogitia.mch.mii.lt/KULTURA/skulpturos.lt.htm#apdarai> [prisijungta 2014 06 25].

Vaitkevičius, V., 1998. *Senosios Lietuvos šventvietės: Žemaitija*. Vilnius: Diemedis.

Vaitkevičius, V., 2003. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedis.

Vaitkevičius, V., 2006. *Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija*. Vilnius: Diemedis.

Vasiliūnienė, D., 2010. *Žemaičių Kalvarija: piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.* Vilnius.

ANALYSIS OF GEOGRAPHICAL PLACES OF RELIGIOUS OBJECTS IN LITHUANIA

Darius Liutikas

Lithuanian Social Research Centre, Goštauto str. 11, LT-01108, Vilnius

E-mail: darius.liutikas@gmail.com

Summary

Religion, culture and lifestyle have an impact on landscape. Religion's interrelation with landscape is the traditional topic of religious geography. In general religious space includes both the natural and cultural environment. Religious places regarded as sacred, demanding respect and appropriate behavior. Natural and cultural sacred space and objects are often intertwined, so it is important to understand the integral sacred space. Sacred places and sacred space is the cultural construct (Liutikas, 2009), their sanctity is given by humans, depending on their religion, culture, experience and goals. On the one hand, sacred places are tangible, whether it be natural objects (mountains, rivers, trees, rocks, cliffs), or created by people (buildings, gardens, cemeteries, paintings, sculptures). On the other hand, the society or individuals constantly define and reshape their meanings. Various changes of peoples lives, personal or social identity, have an impact for previously granted meanings of the sacred space.

The article analyses the main religious objects and their geographic places in Lithuania. Various structures represent communal or individual religious values and identity. The analysis focuses on the number of Churches, monasteries, and also distribution of Calvaries, Grottos of Lourdes, roadside crosses, crucifixes and chapels. Analysis shows that more than 1000 Catholic Churches and chapels exist in Lithuania, also more than 200 worship places of other Christian and non Christian confessions. The composed maps present 37 geographical locations of contemporary monasteries, 4 Calvaries and 33 Grottos of Lourdes. Churches have exclusive architectural forms and central location in the geographical space of rural areas or towns. The analysis of the dynamics of Churches is very complicated due to the lack of objective data, and various methods of calculations at particular historic periods.

After analysis some territorial consistencies are evident. Today there is hard to find links between the monastic way of life (apostolic or contemplative) and geographic distribution of monasteries, which are comparable distributed in whole Lithuania's territory. Majority of the Grottos of Lourdes are dislocated in Samogitia. Roadside crosses, crucifixes and chapels have different forms, building traditions, structural elements, and artistic or symbolic settings in various geographic regions. There is need for further researches to evaluate geographic distribution and density of churches. However, there are different proportions between numbers of Churches in particular dioceses and the areas of the same dioceses.

The number of crosses and chapels is constantly changing. The old crosses are rebuilt and new are constantly constructed. The motives of the construction of new crosses are various: the aim of protection, giving thanks for graces, asking the graces, promise, commemorationalization of tragic events (for example, car accidents), honouring important historical, national or religious events, etc. Various hills and fields of crosses are created on non-ordinary places (on the mounds, at the Apparition places of Virgin Mary, at the sites of former churches, etc.). Usually these places have few or dozen crosses, crucifixes or roofed chapels.